

Kateřina Hlaváčová, Konspirační teorie jako kvazináboženství

Posudek vedoucí diplomové práce

Ve své diplomové práci si Kateřina Hlaváčová vytyčila nelehký cíl: zmapovat „základní teoretická východiska, která by pomohla uskutečnit provedení seriózního religionistického výzkumu“ konspiračních teorií. Jinými slovy, jak napovídá již název i úvod práce, základní otázkou je, nakolik se konspirační teorie jakožto fenomén blíží či podobají fenoménu „náboženství“ – či se pod něj dají vyloženě zahrnout. Práce se odvíjí na výrazně teoretické rovině a do primárního materiálu (ve smyslu vlastních spisů proponentů konspiračních teorií) příliš nezabíhá.

Práce je součástí dlouhodobého badatelského záměru slečny Hlaváčové, jež zahájila již bakalářskou prací zabývající se ideou spiknutí čarodějnic a malomocných ve středověku. V současné době pracuje na dvou diplomových pracích zároveň: zatímco ta, jíž se chystá hájit na Ústavu filosofie a religionistiky UK, se zabývá fenoménem antisemitismu v kontextu konspiračních teorií, na Katedře religionistiky HTF UK sepsala práci týkající se teoretických kontextů, jež mohou sloužit jako základ studia konspiračních teorií. V budoucnu se slečna Hlaváčová plánuje dále věnovat svému tématu v doktorském studiu.

Práce je v mnoha ohledech novátorská, mimo jiné právě proto, že téma konspirace a konspiračních teorií přichází do hledáčku religionistiky teprve v poslední době. V tomto ohledu vyšla drtivá většina odborné literatury poměrně nedávno (v horizontu posledních max. patnácti let) a slečna Hlaváčová se nějakou dobu intenzivně věnovala shánění materiálu. Neopomněla nicméně ani české zdroje. S ohledem na středověk (který je v této konkrétní práci zmíněn jen okrajově) je v aktivním dlouhodobém kontaktu s Mgr. Františkem Novotným, který se těmito tématy zabývá na Katedře religionistiky v Brně, s ohledem na současnost vycházela z v Česku průkopnických prací doc. Zdeňka Vojtíška, který věnoval konspiračním teoriím jedno tematické číslo časopisu Dingir. Práce dokonce v jistém smyslu reaguje na jednu z výzev obsažených v závěru úvodního teoretického článku zmíněného čísla – totiž na volání po analýze, nakolik je možno chápat konspirační teorie jako implicitní náboženství. Z druhé strany je však patrné, že je práce výrazně ovlivněna působením slečny Hlaváčové na Ústavu filosofie a religionistiky FF UK – zvláště s ohledem na důraz na specifické autory (Leach, Turner, Bouchard) a specifické pohledy na náboženství (téměř exkluzivní důraz na mýtus a rituál jako konstitutivní pro náboženství jako takové). Obecně vzato se dá říci, že je to (alespoň pokud je mi známo) nejdelší religionistický vědecký text o konspiračních teoriích, který kdy vznikl v českém jazyce.

Vlastní struktura práce začíná teoretickou diskusí týkající se terminologie: zde se slečna Hlaváčová především pokouší vymezit své chápání druhé strany zkoumaného vztahu, totiž „náboženství“ (či něčeho, co se náboženství podobá). Za tímto účelem analyzuje různé pojmy jako „kvazináboženství“, „pseudonáboženství“ či „implicitní náboženství“ a představuje jejich různá pojetí. V závěru této části v zásadě dochází k názoru, že přestože nejhodnější z nich je pravděpodobně přepracovaná verze termínu „implicitní náboženství“, ani ta není zcela ideální. Závěrem pak formuluje svá vlastní východiska, na jejichž základě bude zkoumat blízkost konspiračních teorií a náboženství. Totiž za prvé s ohledem na struktury (kde bude rozhodujícím především mýtus a transcendentní zkušenost), za druhé s ohledem na funkce (tedy zakládání smyslu a uspořádání vnější reality).

V další části se věnuje první polovině dvojice, jejíž vzájemný vztah zkoumá, totiž vlastním konspiračním teoriím. Zde jednak definuje základní pojmy (konspirace, konspiracismus) a jednak

nastiňuje některá dosavadní religionistická pojetí konspiračních teorií. Součástí této pasáže je i historický přehled vzniku a vývoje konspiračních teorií, kterou nejen referuje v různých stávajících odborných pojetích, ale místy se od etablovaných interpretací odklání a navrhuje svá vlastní řešení.

Poslední dvě kapitoly se následně v podstatě vrací zpět k otázce blízkosti konspirací a náboženství – první z nich zkoumá funkční stránku konspiračních teorií, druhá strukturu (držím-li se terminologie, jíž si autorka sama nastavila v závěru teoretické úvodní části). V první z nich se přidržuje psychologického přístupu (včetně zajímavých dílčích odskoků ke kognitivním vědám) a ukazuje psychologický rozměr konspiračních teorií, který slouží jako hráz proti subjektivně prožívanému přílivu nezvladatelného chaosu, stejně jako jejich schopnost uchopit a vysvětlit zlo. V druhé z nich pak analyzuje konspirační teorie primárně jako mytický narativ – zde vychází především z teoretických konceptů Gérarda Boucharda publikovaných v dva roky staré monografii. I v tomto ohledu je práce vysoce aktuální a inovativní.

Nyní k celkové formální zdařilosti textu. Poznámkový aparát je v pořádku a bibliografie je (vzhledem k faktu, že jde o málo zpracované téma) přiměřeně rozsáhlá. Ortografie není zcela bez chyb – tu a tam je zmatek v čárkách a na dvou místech autorce unikla hrubka, přesto je znát, že text byl opakovaně a pečlivě editován (což je zvláště patrné na vývoji dílčích verzí práce, které jsem měla možnost průběžně číst). Věc trochu kazí stylistická stránka – hemží se úsečnými krátkými větami, jež zjevně vznikly snahou rozdělit příliš dlouhá souvětí. Tato snaha je obecně chválná, nicméně nelze takto např. oddělovat vedlejší věty od hlavních – výsledek působí odsekaně a místy narušuje hladkost čtení textu. Problematická je i autorčina tendence nepřechylovat zahraniční ženská jména. Na druhou stranu, k plynulosti textu je třeba se „vypsat“ praxí a i přes uvedené drobné nedostatky je formální stránka práce bezpečně v rámci přijatelnosti.

Co se týče obsahu, práce je, jak jsem již zdůrazňovala, originální, v jistých aspektech novátorská, vědecky zajímavá či přímo přínosná a bohatě prokazuje samostatné myšlení autorky a její schopnost tvůrčím způsobem zpracovat zadané téma. Málo orané pole, na něž se statečně vydala, však s sebou nese typické problémy podobných typů prací, které, přestože jsou zde významně menší než obvykle, se v jisté míře nevyhnuly ani slečně Hlaváčové. Jedná se především o slabý analytický závěr, který jsem opakovaně urgovala přepracovat a posílit a který zanechává ve čtenáři jistý dojem neukončenosti. Ta je však při bližším pohledu daná v zásadě pouze přílišnou stručností finálních vývodů. Proti tomu není pochopitelně jiného léku, než badatelské vytrvání v průběhu následujících let, které vede k postupnému rozvíjení vlastních vědeckých závěrů do košatější a sebejistější podoby.

S ohledem na teoretické základy práce je tu přítomen rovněž jistý problematický bod, který jsme se slečnou Hlaváčovou diskutovaly i během konzultací, a totiž přílišný důraz na narativ a opomíjení jiných aspektů náboženství. Tento moment je výrazně cítit především v poslední kapitole týkající se mýtů v Bouchardově pojetí. Způsob, jakým se tato poslední část práce soustředí na mytické struktury a mýtus obecně, působí dojmem, jako by stačilo prokázat, že je něco mýtus, a tím se zároveň prokázalo, že je to náboženského charakteru. Specificky jsem autorku upozorňovala na absenci ohledu k praktickému jednání (zvláště případně k jednání rituálnímu), nicméně v práci se tento aspekt nakonec přeci jen neodrazil a konspirační teorie zde funguje v zásadě (ve smartovském smyslu) jako komplex o normativní a narativní dimenzi. To lze jistě považovat za jistou slabinu. Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že pojednat konspirační teorie plně a uspokojivě v celé šíři

smartovských „dimenzí náboženství“ je projekt vhodný pro zkušeného badatele s mnoha lety výzkumu na kontě. A nikoli pro studenta magisterského stupně.

Mám-li celou věc shrnout, zdůraznila bych následující. Práce je formálně vyhovující a stylisticky přiměřená, vychází z odpovídajícího množství literatury a využívá některé teoretické přístupy publikované bezmála v posledních měsících. Co do obsahu představuje originální kompilaci místy přesahující do novátorského díla, které ambicemi dalece překračuje magisterský stupeň. Takto náročný projekt si u kvalifikační práce obvykle vybere svou daň – vybral si ji i zde v podobě málo rozmáchlých a sebejistých závěrů i v poněkud parciálním charakteru práce. Na druhou stranu jsem přesvědčena, že výsledek prokazuje odborné nasazení, badatelské ambice i dlouhodobou vytrvalou práci své autorky a že v mnoha ohledech přesahuje běžnou úroveň vysokoškolských „diplomek“ směrem ke skutečnému vědeckému projektu. Autorka navíc v posledních letech docházela na pravidelné konzultace nejen za mnou, ale i k jiným odborníkům z jiných kateder či univerzit, intenzivně sháněla literaturu a poctivě budovala vlastní teoretickou i metodologickou pozici. Za těchto okolností se domnívám, že je na místě velkoryse přehlédnout dílčí nedostatky a udělit práci hodnocení **výborně**.

Zuzana M. Kostíková, Ph. D.

3. 9. 2019